

Kosmos

Josef Durdík

Jako jsme užívali estetických forem k několika zjevům, pak k souhrnům jich, tak můžeme podle těchto si učiniti obraz o celku všech, o *všemmiru*, o *veškerenstvu*.

Na mysli se nám vznáší vzor (a každé době vznášel se jiný vzor, podléhaje úpravám) o tom, co by bylo nejpravější a nejkrásnější. Příroda podle našeho vzoru jest veliká, všeob-
sáhlá, bohatá, mohutná, všechny síly jsou v ní v nejmožnějším rozvoji, vše se v ní děje podle nezměnitelných zákonů, nic protizákonného se nesmí tam vyskytnout; jest živá, vázaná a volná, jednotná v rozmanitosti a rozmanitá v jednotě, každý úryvek zobrazuje celek jako v zrcadle, ve všech svých jednotlivostech jest souvislá a jedním duchem proniknutá, stále boříc a rodíc a přerazujíc. Takový obraz si myslíme a říkáme mu *krásná příroda* či *krásný svět*: *kosmos*, nevědouce, zdali ve skutečnosti také existuje. Po tom pídí se a pátrá přírodní věda. Představa o kosmu není její dílo, nýbrž výtvar obrazotvornosti, jest pouhý obraz. Kosmos, totě krásný celek. Ano, kosmos jest myšlenka estetická, není nám dán, ale stále ukládán. My o celku nic *nevíme*, my jej *předjímáme* čili anticipujeme. Co my o světě skutečně známe, jest ovšem pramalinká část proti tomu, kam nás obraz o světě nese – zejména máme jen tušení o světě neskončenosti, pro níž celá soustava mléčné dráhy jest jen koutek a my z toho koutku známe zas jen nejmenší kouteček. Vždy však jest *krásný svět* čili kosmos myšlenkou naší, přídavkem krásný jest určitěji zbarvený. My si jej činíme, an zrak náš utkvívá zúmyslna na ukazích, které se nám zdají krásnými; tak nám povstane obraz krajiny nejdřív omezené, malé (dětský obzor); z té pak stoupáme k větší a větší; obejdeme celé kraje, utvoříme si obraz celé jedné vlasti, celého dílu světa, krajin mořských, obou pólů, celého oceánu a konečně celé zeměkoule; od ní přecházíme k luně, tvoříme podle obdoby též krajiny na jejím povrchu, berouce jednotlivé rysy z hvězdářských zpráv – o vyhořelých sopkách, o vyhaslém na ní životě, o nedostatku vody a vzduchu; odtud k jiným hvězdám, zejména k nejbližším planetám Marsovi a Venuši, kdež poměry našim nejpodobnější zříme, anebo vlastně k tomu co zříme, docelujeme. Po stupních těch přijdeme až k slunci, k svítelně světla, a máme *stálice*. Takové jsou ostatní stálice všechny se svými planetami a trabynty, až nám vynikne na mysli celý obor nebeský, jež si vždy myslíme podle analogie svých poměrů pozemských nebo vůbec dostupných. Tedy vycházíme vždy z jednotlivostí, z úryvků a jdeme pomalu k celku; nikdy naopak. Oblíbená jest věc opačná: že prý máme představu o krásném světě vrozenou a na kterém předmětě ji pak zříme vtělenou, ten se nám pak líbí, – tak proto prý se líbí krajina jako budova, že vyjadřuje krásný svět. *Nikoli*, my teprv podle těchto malých obrazů tvoříme si velký obraz, obraz o celku. Naň pak užíváme opět všech forem estetických a zevrubněji podle nové látky je určujeme.

Všichni velicí přírodozpytci měli takový obraz v mysli, jenž vrstevníkům ještě scházel; tu byli na témže stanovisku jako poetové. Ale oni nechtěli krásou obrazu toho podplatiti mysl jich, nýbrž *dokázali* jim všem jen některé podstatnější stránky jeho. Newton si za svého času myslil svět zcela jinak než ostatní učenci hvězdáři; on dal souvislosti ne-

beských těl určitý výraz a odkryl nástroj čili podstatu této souvislosti v *přítahavosti*, za její nejbližší speciální případ *ukázal*/váhu těl (tíži zemskou) a soudržnost (kohezi). Však že těla na nebi touto přítahavostí souvisí, *dokázal*, a proto *musili* vrstevníci znenáhla opravovat svou představu o přírodě a o celistvosti světa. Tak vznik obraz o hmotném celku, kdež gravitace vládu měla, gravitace mezi těly, tedy vztahy pouze zevnější, kdežto vnitřnost vynechána byla. Jeho vrstevník Leibnitz opět jiný kosmos vymyslel, kdež na to, co Newton vynechal, opět hlavní váha položena jest: svět se skládá ze samých bytostí, které představují, a všechno dění jest představování; byl to jiný obraz, jenž sice dokázán býti nemohl veskrz (jen u člověka, u zvířete), ale tolik jako Newtonův – aspoň.

Věda sama snaží se za pravdou; ona pokud možná v malém i velkém domáhá se zákonů skutečnosti, a souhlas obrazu se skutečností zoveme pravdou. Proto jest s její snahou spojen také požadavek, že její výsledky nesmějí býti posuzovány esteticky, totiž nesmějí se hlasově tací potud poslouchati, pokud by o pravdě výsledků rozhodovaly. Povstal a oblíbil se obraz o zemi ploché plovoucí na vodě, ano, snad se mnohým ještě později líbil lépe a souhlasil spíše s jejich představami než jiný obraz, totiž že země kulatá jest. Oni tedy zavrhli tento nový obraz, ale věda zpytovala dál a na hlasy estetické nic se neohlížela, až její přestitelé puzení byli také estetickými soudy. Jaká to byla krásná a člověčenstva důstojná představa, že je země uprostřed světa a kvůli ní že všechno jest, co jest, zejména že je člověk pánem jejím a že Bůh kvůli němu na tuto zemi, na nehybné centrum světa sestoupil! Když pak Koperník vypáčil zeměkouli ze středu světa a hybem ji nadal a na její místo slunce postavil, dopustil se urážky; tolika lidem kosmos jich se zřítíl. Cože? Naše země, po které kráčel sám vtělený Bůh, má býti jen sprostá hvězda jako jiné hvězdy, má býti kulatá, a my bychom se s ní nesvezli, má bez pevnoty kolotati? To je nedůstojné, to snižuje postavení člověka v přírodě, to je zničení ducha. Ano, tatáž muzika zaznívá při každém novém výzkumu patrnější váhy. Každý totiž lidem něco libého zničí, i dovozují z toho hned hrůzu, že se vůbec všechno sesype. A přece pravá věda nesmí těchto hlasů dbát, neposmívá se jim, ale dává jim, což jejich jest; – jsou to hlasy romantiků kosmu, poněvadž míchají v jeho obraz osobní svá přání, žádosti a plány, kdežto věda hledá, co jest pravdou bez ohledu na subjektivní soukromí.

Než pokud nemůže podati aspoň jakýs takýs celek, žádá, aby se o jednotlivém zjevu, o jednotlivém zlomku nesoudilo. Ona vyžaduje *estetickou netečnost*. Nepřátele postupu vědeckého a s nimi romantikové kosmu neúnavně přivádějí v boj proti vědě tyto *předčasné* estetické soudy, a ježto lid obyčejně podle prvního dojmu odhaduje, dává se při rozhodování o novém výzkumu sváděti k zatracování. Avšak pochod ten na jiném poli má obdobu: když Gutenberg vynášel knihtisk, zděsili se písaři, že přijdou o chléb; když Stephenson vynášel parovůz, zděsili se vozkové, že budou zbytečnými: a hle, kolikrát více písařů jest nyní dobře živo, kolikrát více koní nyní spotřebuje každá země, kde se ujaly železné dráhy! A tak je to se snižováním kosmu. Každé vědecké snížení je spolu zjednáním pravého stavu věcí a tím samým musí býti každému libé, kdo je objektivně považuje. Něco se opraví; ale nejen to: vznikne i četné množství jiných ladů, o kterých se při bývalém zakrývání ani netušilo, tak že zdánlivým snížením jen něco krásnějšího se přidalo. Kosmos se rozšířil, oživil a zdokonalil proti obrazům starým. Proto jakož na jedné straně pravdou jest, že základní úhelná zásada vědy jest zákonnost, jakož se popříti nedá, že zpytatelé mají hotový obraz o krásném celku, tedy také estetickými ohledy ad personam určovati se dají: takž z ideálu pravé vědy na druhé straně nutně vyplývá, aby se při zpytování nedbalo estetických soudů, zkrátka žádných vedlejších ohledů, zdali pravda jest příjemná nebo nepříjemná, užitečná či škodlivá, interesantní nebo všední, krásná nebo ošklivá apod. To, jak pravíme, ukládá ideál vědy, klasický vzor, jež si o vědě v mysli své tvoříme. Proto říkají, že věda má býti *anestetická*; někteří si to vykládají tak, že věda má býti *proti* kráse a proti estetice, ano, obracejí to ke svému prospěchu myslíce, jen když proti kráse něco podniknout, že za velké učence jmíni budou. Toť jest často vytčený klam psychologický. „Věda jest anestetická, tedy co konám, učiním anestetickým, a ještě lépe nekrásným, i bude to vědou,“ tak rozumují mnozí, a tak na klamu čirém stojí veliká část všeho mluvení o vědě i kráse. Vlastní jeho jádro jest logický omyl, paralogismus spáchaný obratem všeobecného soud zas na všeobecný soud (A jest B, tedy B jest A), přehojný to zdroj osudných a neblahých nedorozumění, zejména také oblíbené záměny věci a známky její. Omyl pak stává se *klamem*, když se k němu zjevy psychologické druží anebo jej zrovna způsobují. My si klam vysvětlíme; tím ho neodčiníme, ale omezíme.

Že má být věda anestetická, totiž v malém nemíti ohled k hlasům posuzujícím krásu výzkumů, *jest už tedy zase požadavek estetický*, plynoucí z ideálu o pravé vědě. Kdyby příkaz ten tak rozšířen byl, aby ve světě vůbec soudu o kráse trpěti se nemělo, povstal by teprv názor přírody, který jest kusý, nedokonalý, an upírá to, co jest původcem vůbec jakéhos názoru, totiž ducha. I jest věc tatáž, jako kdyby někdo oko upíral, poněvadž ho nevidí. Neprávě tvrdilo se, že tento náhled činí ze světa, z přírody pouhý stroj; neboť stroj má jakýs takýs účel, slouží duchu, rozumu. Zde však účelu není; duch zmizel, není ho mimo svět, není ho ve světě, ani činitelé či složky světa ho nemají, jsou mrtvé, bezhybé, pouze něčím nevysvětlitelným nebo nepochopitelným strkané. Ale náhled ten o přírodě může velmi dobře obstáti v hlavě jednoho člověka vedle náhledu, který připouští estetický soud. Tedy z jedné strany: pokud chci mít *vědu o přírodě*, vystačí mi mechanismus; pokud z druhé strany chci míti názor o světě, musím se třímati ještě jiných zřetelů, zejména soudů estetických v nejširším významu (i etických), jakž už několikrát nastíněno bylo.

Duch z přírody vyloučen byl také tím způsobem, že na místo jeho přišel *zlý duch* (d'ábel, čert); příroda ještě jeho rejdištěm, hmota dílo d'áblovo, příroda se stala nepřátelskou, děsnou, tajemnou skrývá strašidel, která škoditi mohla. Viz kouzelnictví a upalování čarodějů. To jest ještě pravější romantika přírodohledu. Jiné náhledy obmezují přírodu co do času i co do prostoru, určují podobu její, trvání; nebo vykládají, z čeho vše povstalo. Iónský filozof Tháles učí, že svět má vznik z vody; druhý, že oheň jest principem, dokládá. U Indů stojí svět na bedrách slona, a slon opět na hřbetě želvy, a kde ta? Tu již přestává jejich zvědavost. Buddhismus podobně jako materialismus klade anestetický mechanismus a velebí nirvánu (nicotu) za princip blahosti. Druhý náhled vidí zde samou radost a slast a stává se jásavým. Zvány-li jsou náhledy buddhistů pesimismem, jest optimismus výhodným jménem pro druhé. Optimismus a pesimismus pak jsou tím vlastně proto, že subjekt ze svého vlastního naladění přidal něco, jsou tedy spravedlivě romantické výtvary světa. Nejsou „soustavami“, nýbrž náladami myslí. Ideál je zamítá obě, pokud vylučuje romantiku ze souzení. Proč obě nálady jsou mocnější a ve skutečnosti více přívrženců mají, vysvětluje se z půvabu romantiky dostatečně. Vědeckému náhledu přírodní zjevy jsou; zdali celek jest nejlepší či co možná nejhorší vztahem ku blahosti člověka, o tom nerozsuzuje. Tázán však dotěravěji, odpověděl by, že ovšem některé zjevy jsou pěkné (a dobré), jiné šeredné (a zlé), a kdyby už vztahem ke člověku mělo se vysloviti vodítko, kterak na věci hleděti máme, nesmělo by jednostranně ani k jedněm ani k druhým čeliti, nýbrž pokud bychom k oběma zření měli, vyplývala by povinnost, abychom vše zkrášlili a zlepšili hleděli. Jestliže rozumné bytosti tak činiti budou, uznají, že svět tento *není hotově nejlepším*, anť zlepšení připouští, ale *také že není nejhorším*, z téhož důvodu. Harmonie jeho není bez vady, ale harmonií jest přece. Ona není nejvýše, poněvadž se vzrývá a kde porušena byla, znovu se zjednáva. Proto v estetickém ohledu činí příroda na nás dojem jakési *soustavy rostoucí harmonie*. Etická příchuť vloudí se vždy, jakmile se k *celému* člověku obrátíme. Nechtě je skutečný svět jakýkoli, člověk má jej zlepšovat. Optimismus i pesimismus musí ustoupit meliorismu.

Když optimista pohlédne lépe kolem, spatří přece mnoho, co by nemělo být: i povstane rozpor mezi tím, co jest, a tím, co jest nejlepším, a tento domněle nejlepší stav pak promítá se do minulosti, stává se z něho ráj, který se vinou člověka potomstvu jeho ztratil. *Ráj* se vším všudy jest *romantika minulosti*: každý stárec jest lautator temporis acti, a vychvaly tyto po generacích se hromadící zplodily konečně (integrováním pramalých ale velečetných přírostků) báji o ztraceném ráji, kteráž ovšem i k jiným účelům se hodila. Jsou však zrovna tak romantikové budoucnosti, kteří mají za to, že někde přístě najednou lidstvo v takovém ráji se octne, kdež *přece bez práce* se budou jísti koláče.

Zmínka o vině vede nás k jinému náhledu, k náhledu, jenž vinu člověka strká na jinou mocnost a v přírodě vidí boj dvou principů, tedy dvojí zákonodárství, které ještě všelijakými útvary svými u vědách straší. Známá formule, že pro říši organickou jiné síly a jiné zákony platné jsou, jest také jistým dualismem, jenž nás vybízí ku hledání jednoty.

Na počátku vzdělanosti lidstva kvete vždy náhled mytologický (bájeslovný), jenž nejvíce do přírody vnáší z lidského nitra, zosobňuje a symbolizuje. On předstihá všechny a výrazností svou zůstává památným pro všechny budoucí doby. Za ním následuje ideizování osobností; totiž z osob živých, které se v přírodě zjevům podkládaly, stávají se pak *všobecné ideje* jakožto *hotové* mocnosti (*potence*), ze kterých se všechno vysvětluje: tj. náhled ustálený jménem naturfilozofie; zvali bychom jej *ideoslovný*, poněvadž z *idejí*, tedy

z vlastních pojmů zvěcněných vykládá si povstání i poměry věcí. Platón jest takovým a celá jeho hojně rozvětvená škola, nebo Pýthagorás, a za bližších nám dob Schelling a Hegel. Třetí konečně jest náhled vědecký, o kterém jsme měli řeč, jenž zákony a spojitost mezi věcmi skutečnými hledá metodami vědeckými. Jeho pravé jméno jest *zákonoslovný*. Ba takovým jest konečně průběh každé nauky; v první stádiu jest bájeslovná, v druhém ideoslovná, v třetím zákonoslovná, kdež stává se *vědou*.

Zákonoslovný náhled o přírodě jest sice anestetický, ale s každým anestetickým soudem o jednotlivém zjevu jakož i o celku sloučiti se dá. Jestliže jiné náhledy buď proti jedné nebo proti druhé formě estetické se prohřešují, tož náhled o přírodě vědecký stojí mimo ně, an nemění své výroky k vůli estetickému dojmu. Taktž jeho netečnost estetická stane se snášenlivostí. Jak pěkné jsou to obrazy: strom že je spící rek, květina však spící dítko! Jak něžně musíme však k obrazům takým pohlížeti! Jako na jedné straně náhled vědecký si zapovídá, aby se do něho nic jakožto pravdivé nevnášelo z té příčiny, že to krásné, tak také nechce se sám vtírati soudu s estetickým důvodem, že něco jest pravdou, a proto že musí býti krásným.

Vybádati, jak se to vlastně má se skutečným světem, čili vyzpytovat jeho zákony, jest úlohou přírodovědy, a sice buď *popisné* (přírodopisu) nebo *vysvětlovací* (silozpytu v nejširším smyslu); vědeckému oku nesmí býti nic krásným ani šeredným. Poměr vědy přírodní k zjevům přírodním jest asi týž jako matematiky ke tvarům. Vědecká znalost přírody pozměňuje ovšem zálibu i náhled o mnohých zjevích; kdekoli vstupuje co nová pravda proti starým obrazným představám, má účín záporný, nepřátelský – odtud četné žaloby na prózu vědy. Z druhé strany však doceluje představy naše a pošinuje je mnohem výše. Prastaré pravidlo, že estetické posouzení a vědecký zřetel musí býti rozlišovány, nevadí, že jeden druhému *pomáhati může* a vskutku pomáhá. Jen *ztotožňování* pojmů jest zase zdrojem zmatku a nedorozumění. Zírat na svět skutečný ze stanoviska estetického a líčiti jeho pravdivé nebo domnělé krásy, jest úlohou básnictví, vůbec popisu a líčení, i všech uměň, které berou obsah ze zevnějšíka. Jedno i druhé však jest mimo úlohu estetiky. Prvou úlohou vědeckou nebude tak snadno nikdo vlékati v estetiku; ale druhou je opět tak těžko vylučovati, že mnozí celou estetiku přírody mají vlastně jen za líčení jejích krás. Poetizující náhled, jenž všude vidí symboliku člověka a celou přírodu z téhož stanoviska považuje, jenž všude podkládá jí hnutí lidská a tvářnost její vykládá as tak, jako činíváme s tváří člověckou, může zde s plným právem mluvíti o *tvářezpytu* (fyziognomice) přírody. Že náhledu tomu díkem povinováni jsme za mnohý skvost, za mnohý skvělý popis, za mnohou báseň i báj, kdož by popíral! Z druhé strany nelze zas upříti, že nekritický smysl, jenž bezuzdně v krásách přírody kochati se chtíval a každý kámen za klekátko nebo za kazatelnu vyhlašoval, mnoho nekalého, přesládlého i planého naplodil. Tvářezpyt přírody náleží jen z části v estetiku vědeckou, která s ním ovšem co do půvabu nemůže zápolit, neboť on sám jest báseň; ale v básních, jak známo, vládne veliký rozdíl co do hodnoty.

Poměr mezi všemi dotčenými obory objasní se nám lépe, když v řadu postavíme zastupce jich. Nejdříve stojí člověk nejvšednějšího kalibru, beze smyslu pro krásu, tím méně v přírodě něco hledající: člověk to *bezcitný* (rozuměj bez citu estetického), *bezevkusý*. Jinak na přírodu hledí, kdo má obrazotvornost a vkus; tenť požívá její krásy a jest oblažen všemi činiteli: totě nepodjatá, normální mysl, člověk vůbec *krásoschopný*, popřípadě *přírodomil*. Jak jinak opět stojí ku přírodě *vědař*, jenž popisuje a vysvětluje, sháněje se po pravdě – on jest teoretický, čistá kontemplace předešlého stupně už ustupuje před ohledem k souvislosti věčné; jemu obraz více nestačí, musíť jej dokázati. On dává zprávu o přírodě, o jejích tvarech a zákonech, neohlížeje se při tom po zálibě. *Básník* líčí přírodu pomocí dojmů, jež na něho činí, užívá k tomu všech prostředků poetické mluvy, ale nestará se, čím jsou dojmy tyto podmíněny. *Estetikovi* konečně běží o dojmy též, ale ne tak o jejich vylíčení, jako o jejich vysvětlení; proto jest úlohou jeho vyšetřiti podmínky jich. V tomto počínání shoduje se s vědařem, an metody obou stejné jsou, vědecké, osvědčené způsoby. Jestliže každá vědecká práce, pokud se zjevuje, má se řídití též estetickými vodítky, může jí básnická ladnost býti vzorem. Estetik však musí ony dojmy také skutečně znáti, musí tedy býti krásy schopen, ač dojem její stává se mu záhadou vědeckou; aby dojmu tím snáze na stopu přišel, nutno, aby víc než normální vnímatel vzal zřetel k vědeckým výzkumům, ne aby jimi v soudě estetickém určován byl – toť by byl ohled cizí, látkový –, nýbrž aby jimi estetickou látku jasněji prohlížel. Vědecká známost zvyšuje interes tak silně, že jednostranná jsouc, může interes pro jiné stránky utlumit; tak jeden odborník všímá si

krásky rostlin, máje pro krásu zvířectva smysl mnohem tupější, a naopak druhý. Proto jest harmonie vědomostí estetikovi zvláště nevyhnutelně potřeba. On tak úzce souvisí se všemi členy provedené řady, nechová se estetik k žádnému odpíravě a jest zpytateli jako básníkovi stejně povděčen za příspěvky jejich. Úplné probrání krás přírodních na základě všeobecné estetiky tvořilo by zvláštní obor, jak už svrchu jsme vytkli, obdobný as jednotlivým uměnoslovím; vždycky by však musilo počínati od případů jednotlivých a stoupati výše ke složitějším, obsáhlejší, tedy cestou obrácenou, než jakou básník kráčet miluje, ač ani básníkovi nesmí býti zde předepisováno; postupujet on někdy od celku k částem, jindy od částem k celku. Však nechť přírodověda jakkoli se postaví ku krásám přírody, nechť básnictví všechno bourání zapuzuje a nadšeným vzletem o půvabech přírody mluví: estetika jen *ohledává podmínky* těchto známých, zjevných nebo jinde vylíčených krás. Větu tak neobvyklou a rouhavou zajisté těžko vpravit ve spisovatelské i obecné kruhy: shledávámeť často na místě rozjímání o přírodě, tam kde má se jednati o krásu, rozvláčný, poetizující přírodopis, který zabíhá až do popisování národů a při tom všechny staré předsudky věrně opakuje, kaze při tom ještě náhled o vlastní estetice. Kdyby v estetice úplný *popis* měl se nalézati, nestačilo by jí místa; neboť kdo by vypsál na několika listech tolik krásy, co se mimo lidskou společnost nám zjevuje, ač tam také mnoho šeredného jest! Příroda tvoří vedle společnosti lidské velikou zásobnu všemožných látek, uchystaných uměním zobrazujícím: malbě, tvorbě, i básnickému popisu; ano, v těchto místech musíme její pravý popis hledati. Odkázáno budiž na díla mistrů, jako jsou ze starších kupř. Buffon; z novějších pak Humboldt, Vischer, Michele a jiní menšího řádu, však často stejnomocné krásy; z básníkův a umělců krajiny nesmíme ovšem ani počít koho uváděti. Ale každý člověk, kdo zná prvé i druhé, hledí i jejich okem na krásu přírody; neníť ona tak hotova mimo nás.

Představou však o krásném celku přírody čili kosmu krásno přírodní se skonává a s přírodní vědou i s metafyzikou se stýkati počíná.

Text „Kosmos“ odpovídá § 81 (s. 442–450) Durdíkovy Všeobecné estetiky (Praha, I. L. Kober 1875).

Pravopisně upravujeme text podle současné normy a interních norem redakce.